

TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATINING VUJUDGA KELISHI

Madalbekov Yaxyobek Uktambekovich

O‘zbekiston Respublikasi IIVning Andijon akademik litseyi

Tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi va uning maorif rivojlanishidagi o‘rni to‘g‘risida malumotlar keltirildi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik harakati, Turkiston, jadid maktablari, madrasa.

KIRISH

Ma‘lumki, Turkistondagi jadidchilik oqimi jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy ehtiyoj tufayli yuzaga keldi. Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Kavkazda paydo bo‘ldi va uning asoschisi mashhur ma‘rifatparvar Ismoilbek G‘aspirali o‘g‘li edi.

Jadidchilik oqimining ijtimoiy-siyosiy va ma‘rifiy jihatlarini chuqur o‘rgangan professor SH.Qosimov o‘z tadqiqotida bu oqimning g‘oyalarini, Turkiston o‘lkasidagi ilm-fa‘rifat peshvolarining shu haqdagi qarashlarini atroflicha yoritdi.

“Turkiston viloyatining gazetasi”ning 1908 yil 20 mart sonida jadidchilik maqsadi bayon qilingan. Unda “Usuli jadid nadur?” – degan savolga javoban “Usuli jadid” (“yangi usul”) deb yozilgan.

Demak, *jadid* so‘zi aslida “yangi” degani bo‘lib, “yangilik tarafdori” degan ma‘noni anglatadi. Turkistonda jadidchilik harakati dastlab maktabdan boshlangan.

XIX asrning 80-90- yillaridagi jadidchilik harakatini keng yoyishda Munavvarqori, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Saidahmad Siddiqiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Ishoqxon Ibrat, Muhammadsharif So‘fizoda va boshqalar jonbozlik ko‘rsatgan.

Turkistondagi jadidchilik harakatiga chor hukumati ma‘murlari hamda mahalliy boylar qarshilik ko‘rsatdilar. 1882 yilning 30 avgustidan missioner N.Ostroumov direktorlik qilgan O‘qituvchilar seminariyasida “G‘ayri rus musulmonlari maorifning asoslarini qanday aqidalar tashkil etmog‘i kerak” degan mavzusidagi ma‘ruzada jadid maktabining loyihasi tushuntirildi. Seminar o‘qituvchilaridan A.K.Abramov, M.A.Murovievlar Ismoilbek G‘aspirali o‘g‘lining mazkur loyihasini ma‘qulladilar. So‘ngra loyiha Turkiston general-gubernatori Rozenbaxga tanishib chiqish va bu haqda munosabat bildirish uchun topshirildi. Loyihaga salbiy munosabatda bo‘lgan gubernator uning ostiga “Oqibatsiz qoldirilsin” deb yozib, imzo chekdi. 1893 yilda Ismoilbek G‘aspirali o‘g‘li Toshkentga keldi. Uni Turkiston harbiy ma‘muriyati va mahalliy boylar yoqtirmadilar va takliflariga xayrixohlik bildirmadilar. Ismoilbek G‘aspirali o‘g‘lining g‘oyasini yoqlagan va ana shu g‘oya bo‘yicha Turkistonda maktab ochish uchun iltimosnoma yozgan Munavvarqori ham rad javobini oldi.

Turkistonda usuli jadid maktablari XX asr boshlarida juda ko'p qiyinchiliklar bilan ochildi. SHu maktablarda Saidrasul Aziziyning rus-tuzem bolalari uchun yozilgan "Ustodi avval" va Asqarali ibn SHayramali Kalinning "Ikkinchi muallim" darsliklaridan foydalanildi. SHunday maktablarning rivojiga to'sqinlik qiluvchi mullalar ularning muallim va tarafdorlarini "munofiq", dahriy (dinsiz) deb haqoratlay boshladilar. Masalan, So'fizodani yangi maktab ochgani uchun CHustdan badarg'a qildilar. Samarqandlik Saidahmad Siddiqiy 50-60 ming kishilik jamoa o'rtasida Ulug'bek madrasasi jome'ida "kofir" deb e'lon qilindi, toshkentlik Mirmuhsin SHermuhamedov Eskijo'va bozorida xaloyiq o'rtasida sazoyi etildi.

Jadidchilik faqat maorif sohasida keng tus olib qolmay, balki madaniyat, san'at va inqilobiy harakatlar sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

"Qizil O'zbekiston" gazetasining 1927 yil 7 iyunida Toshkent okrug madaniyatchilar qurultoyida jadidlar masalasiga ham alohida e'tibor berildi. Qurultoyda muzokaraga chiqqan Ziyoz Said shunday degan edi: "Jadidlarning inqilobg'a qilg'on "rahbarlik"lari millatchilar bilan birga bolsheviklar firqasiga qarshi turishdan iborat edi. Sizning maktablarimizdagi otalar qo'mitasi ichida mafkurasi buzuq boylar ham yo'q emas. SHularning maktab yonida bo'lg'on komsomollar yacheykasi va bolalar tashkilotiga ta'siri bo'lmay qolmaydi.

Otalar qo'mitasining maktab ochib berishi bizni ancha shubhaga qoldiradi. SHundan maqsadlari bolalarni milliy sarmoya mafkurasi bilan tarbiyalashdir.

Maktablarda ijtimoiy dars beradurg'on ba'zi muallimlar o'zlarining tarjimai hollarini aytib berar ekanlar, shunday muhim darslarni bunday muallimlarga topshirib qo'yish chakki ish"¹.

SHundan keyin muzokaraga chiqqanlardan Munavvar Qori Abdu-rashidxonov ma'ruzasining bir necha moddalari ustida to'xtab, ma'lumot tariqasida quyidagilarni gapirdi:

– Ma'ruzachilarning ta'biri bo'yicha bizning muallimlarimiz ichida maktab boshqayu, siyosat boshqa, deydurg'on kishilar bor emish.

Maktab qaysi sinf qo'lida bo'lsa, maktablarda shu sinfning mafkurasi tarqaladi va ilgari suriladi. SHu gapga ko'nmaganlarni yanglishg'an, o'jar kishilar, deb aytishg'a jasorat qilamiz. Jadidchilikka qanday baho berish to'g'risida quyidagi asoslarni keltiraman: jadid maktabi qay vaqtda va kimlar qo'li bilan vujudga chiqdi? Mana buni tekshirish uchun yigirma yil ilgariga qarash, albatta, lozim. Xozirgi paytda o'rta ma'lumotga ega bo'lgan kishilar Maskov va boshqa joylarga borib o'qishni havas qilsa, avvallari savodi chiqqan bir kishi Buxoroga borib o'qishni o'zi uchun bir sharaf deb bilar edi. CHunki ular ilmni faqat dindangina iborat deb bilar edilar. Muhit shuni taqozo qilar edi. O'sha vaqtning hukumati ham shu fikrni quvvatlamasa, bo'lmas edi. Jadid maktabini tashkil qilg'onlar ham eski maktab, madrasa va qorixonalarining etishtirgan kishilari edi. Ular yolg'iz SHog'chasaroyda chiqadurg'on Ismoilbek

G'aspiralining gazetasini o'qirdilar va shu orqali makatbni yaxshi tushunib, kitoblar oldirar edi. Jadidlar shunday sharoit ichida jasorat bilan chiqib ish boshlag'on ekanlar, bularg'a beriladurg'on baho ham shundan ortiq bo'lmaslig'i lozim edi.

Jadidlar shu maktabga yaxshi nazar bilan qarag'on kishilarni o'ziga do'st ko'rib quchog'iga tortar edi. SHularning boy, ruhoniy, savdogar bo'lishidan qat'i nazar, sekin-sekin jadidlarning do'sti ko'payib, turli guruyulardan iborat bir jadidlar to'dasi tashkil qildik. Inomovni, jadidlarni alohida sinf qilib ko'rsatishi noma'qul gap.

Jadidlarning eng azob tortg'on davri Kerenskiy vaqtida bo'ldi. Kerenskiy vaqtida boshqarish ishlari ulamolar qo'liga o'tib qolgandi. Maktabga yordam berish u yoqda tursin, chor hukumati davrida berilib kelgan ish haqlari ham berilmadi, to'xtadi. Ulamolarning o'sha vaqtdagi kuchga molik bo'lganlarini jadidlardan dumaga 2 ta, ulamolardan 65 ta vakil saylanishi bilan isbot qilaman. Jadidlar o'z ulamolari, boylarga qarshi rus sotsialistlari bilan birga qo'lga-qo'l berib ishladi.

Qo'qon muxtoriyatining rus mensheviklari tuzdi. CHO'qoev unga juda yaqin edi. Ubaydulla Xo'jaev va G'izomiddinlar muxtoriyatga qatnashdi. O'sha vaqtda jadidlarning otasi bo'lib hisoblangan men o'zim loaqal millat majlisiga a'zo bo'lib ham saylanmadim. Jadidlardan Qo'qon muxtoriyatiga qisman aralashg'on kishilar bo'lsa ham ko'pchiligi chetda turg'on".

XULOSA

Garchi Qo'qon, SHuxoro va Xiva muxtoriyatlari jadidchilik harakati va uning ma'rifiy g'oyalarini buzib tashlasada, bir qator ma'rifatparvar shoir va pedagog bu g'oyani Turkistonda amalga oshirishga kirishdilar. SHular CHO'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Munavvar Qori, Mahmudxo'ja Behbudiy, Saidrasul Aziziy, Ishoqxon Ibratlar edilar. Ular tashkil etgan maktablarining dovrug'i etmagan joy qolmadi. SHundan ilhomlangan Munavvar Qori, Abdulla Avloniy va boshqalar Turkistonda ham shunday maktablar tashkil qilish zarur deb bildilar. Jadidchilikni himoya qiluvchi Muhammadxo'ja Behbudiyning juda ko'p maqolalari, Fitrat, CHO'lpon va boshqalarning hikoya, qissalari nashr etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Usmanov A.U. Dendrologiya. «O'qituvchi», Toshkent. 2001.
2. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. «Ta'lim taraqqiyoti», 3-maxsus son.-T.: «Sharq», 1999 y.
3. Tarix o'qitish metodikasi . Toshkent: 200 u.
4. Qo'shimcha ma'lumot uchun elektron manzillar:
www.ziyonet.uz, www.istedod.uz
www.openscience.uz